

Matolcsi Réka

SZÓBELI KIRÁLYSÉRTÉSI ÜGYEK A DUALIZMUS IDEJÉN (1891–1913)

A lojalitás vizsgálatának keretei

Az Osztrák–Magyar Monarchia az egyidejű, sokrétű lojalítások és identitások izgalmas vizsgálódási terepét jelenti, ám e kötődéseket – éppen párhuzamosságuk miatt – nehéz feltérképezni. Az identitás és a lojalitás az egyén – például etnikai vagy politikai – közösségekhez való kötődésének két eltérő megnyilvánulási formáját jelentik: azonosulást vagy hűséget.¹ Csakhogy az identitás túlzottan komplex fogalma² helyett a történeti kutatások újabban inkább a lojalításra fókuszálnak a kollektív tudatformák megismerésében. E fogalmi kereten belül például a szereplők cselekvőképessége is vizsgálható: az egyén visszavonhatja vagy akár újragondolhatja, ártértekelheti lojalítását, amely egyúttal aktív és passzív jellegű hűség is lehet.³ Mindez pedig előrevetíti, hogy – az identitással szemben – a lojalitás(ok) ki- és átalakulásában hangsúlyos szerepet játszik az időbeliség és az adott egyéni élethelyzet. E kötődés szituációfüggő jellege, illetve korlátozottabb időbelisége jól érzékelhető például a függetlenségi ellenzéknek az uralkodóhoz fűződő viszonyában az 1890-es évektől, kiváltképpen az 1905–1906-os események kontextusában, amikor az ellenzék a súlyos politikai válságot követően az uralkodónak hivatalos és személyes esküt fogadva alakított kormányt, s ennek tagja volt például az igazságügy-miniszteri széket elfoglaló, függetlenségi párti Polónyi Géza, aki ellen korábban eljárás indult királlysértés miatt.⁴

A lojalitás-fogalom használatának további előnye, hogy lehetőséget nyújt a társadalmi kapcsolatok különböző szintjeinek, horizontális (nemzetekhez, felekezetekhez, társadalmi csoportokhoz, közösségekhez kapcsolódó) és vertikális

¹ Egyes vélekedések szerint a lojalítások az egyéni vagy kollektív identitások kiformalódását segítik. *James Connor: The Sociology of Loyalty.* Canberra 2007. 47–51., 130–133. Az identitás és a lojalitás fogalmának használatáról lásd *Kovács András: Identitások és lojalítások.* In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések.* Szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. Bp. 2005. 67–72.; *Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetei. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztikötődések erősödése?* In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás* i. m. 93–122.

² Az identitás összetett fogalmának kritikáját lásd *Rogers Brubaker – Fred Cooper: Beyond “Identity”. Theory and Society* (2000) 1. sz. 1–47.

³ *Jana Osterkamp – Martin Schulze Wessel: Exploring Loyalty.* In: *Exploring Loyalty.* Eds. Jana Osterkamp – Martin Schulze Wessel. Göttingen 2017.

⁴ Polónyi ellen a Saskörben 1906. február 24-én elmondott ünnepi beszéde miatt indult bűnvádi eljárás. Egyetértés, 1906. február 25. 3.; február 26. 1.; március 1. 2.

(azaz hierarchikus) viszonyainak vizsgálatára, így például az uralkodó-alattvaló jellegű kötődéseket is tanulmányozhatjuk.⁵

A történeti lojalitáskutatásokra döntő hatással bírt az a nézet, hogy az egyének és csoportok különféle lojalitásai gyakran egymással konfliktusos és versengő viszonyban állnak, illetve e kötődések bizonyos kihívások következtében hierarchiába rendeződhetnek.⁶ Ezek a tulajdonságok a nemzet és az állam iránti lojalitás összeütközéseiben ragadhatóak meg a legszemléletesebben: például a vizsgált korszakban, a Magyarországon zajló nemzeti integráció során a magyar államhoz való hűség elvárásként fogalmazódott meg a nemzetiségi csoportokkal szemben, ami konfliktusos helyzetet teremtett.⁷ A nemzetközi szakirodalom másik fontos kutatási területét e tekintetben a dinasztikus hűség aspektusainak feltárása jelenti. E munkák rámutatnak arra, hogy a Lajtán túl a dinasztia iránti lojalitás és a nemzeti érzés nem zárta ki egymást, sőt az uralkodó iránti hűség a nacionalista versengés részévé is válhatott.⁸ Ahogyan azonban arra Tara Zahra – aki a lojalitás fogalom analitikus használatának problematikáját a nemzeti közömbösség irányából közelítette meg – felhívta a figyelmet: e lojalitáshierarchiakat óvatossággal kell kezelni.⁹

Mivel az egyének és közösségek lojalítására vonatkozó elvárások válsághelyzetekben válnak leginkább érzékelhetővé, a kutatók tekintete is elsősorban ezekre a periódusokra szegeződött. Az első világháború éveire fókuszáló tanulmányok érzékletesen mutatják be a lojalitás megváltozott értelmezési keretét. Egyrészt e kiélezett helyzetben a lojalitás ellentétpárját általánosan az árulás jelentette, ezért a hűség kimutatása vagy éppen elrejtése hangsúlyosabbá vált mind a nyilvános diskurzusban, mind a társadalomban.¹⁰ Az állam egyik fő feladatává – az ellenségképzés mellett – a fenyegetések elhárítása vált, így az állampolgárok felletti ellenőrzés is fokozottabban érződött. Az átalakuló normák érvényesüléséhez

⁵ Osterkamp, J. – Schulze Wessel, M.: Exploring Loyalty i. m. 7.

⁶ E tézist részletesen James Connor, ausztrál szociológus fogalmazta meg. Connor, J.: The Sociology of Loyalty i. m. 47–51., 130–133.

⁷ Lásd például e követelmény jelentkezését az állampolgárság korabeli értelmezése kapcsán: Crina Capote – Vasile Vese: Citizenship, Loyalty and National Identity in Austria-Hungary: the Romanian Case (1848–1918). In: Citizenship in Historical Perspective. Eds. Steven G. Ellis – Guðmundur Hálfðanarson – Ann Katherine Isaacs. Pisa 2006. 127–139.

⁸ Laurence Cole – Daniel L. Unowsky: Introduction. Imperial Loyalty and Popular Allegiances in the Late Habsburg Monarchy. In: The Limits of Loyalty. Imperial symbolism, popular allegiances, and state patriotism in the late Habsburg Monarchy. Eds. Laurence Cole – Daniel L. Unowsky. New York–Oxford 2007. 1–10.

⁹ Tara Zahra: Képzelt nemközösségek. A nemzeti közömbösség mint elemzési kategória. Regio (2017) 2. sz. 30.

¹⁰ Mark Cornwall: Traitors and the meaning of treason in Austria-Hungary's Great War. Transactions of the Royal Historical Society (Sixth Series) (2015) 25. sz. 113–134.

pedig maguk az állampolgárok is alkalmazkodhattak, például a feljelentéseikkel.¹¹ Másrészt a háborúval járó társadalmi és gazdasági válság következtében egyre több bírálattal érte az államot és annak képviselőit (kormány, hatóságok): minél érzékelhetőbben avatkoztak be a lakosság életébe, annál inkább azonosították őket a nehézségekkel, vagyis az állampolgári bizalom ezen intézmények irányában rendkívül megingott, ami egyaránt befolyásolhatta az állam és az uralkodó iránti lojalitást.¹² Ettől függetlenül a lojalitás történeti vizsgálata manapság már a békésebb időszakokra is kiterjedt.

Mindezek mellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy a lojalitás többszereplős folyamat, amelyben vizsgálhatjuk a normatív elvárások megfogalmazóit, illetve az egyének és közösségek lojalitásának „validálásában” résztvevőket is.¹³ Így a lojalitáskutatások figyelme olyan intézményekre is összpontosulhat, mint például az iskola és a hadsereg, amelyek az állam vagy az uralkodó iránti lojalitás kialakításában fontos szerepet töltenek be.¹⁴

A fentiekből is kitűnik, hogy a lojalitás-kutatások egyik kiemelkedő területét az uralkodó iránti lojalitás kérdésköre jelenti. E probléma magyar vonatkozását Hanák Péter elemezte úttörő munkájában, amely az 1898-as év két eseményét, az áprilisi törvények szentesítésének nemzeti ünneppé emelését és a császári jubileumot állította párhuzamba. Ám e tanulmány inkább a politikai elit elköteleződéseire világít rá, a társadalomban jelenlévő királyhűségről és az azzal versengő lojalításokról kevesebbet tudunk. Hanák is csupán egy megjegyzés erejéig foglalkozott a kérdéssel, és azt állapította meg, hogy az alattvalói hűség valóban érzékelhető volt a Monarchia középrétegében és a parasztságnál. Ezt a király iránti hagyományos tiszteletet pedig a mindennapok viszonylagos jóléte és biztonságérzete tovább erősítette.¹⁵

Gerő András az uralkodóról készült biográfiájában nemcsak a közbeszédben jelenlévő királyhűsége vonatkozóan tett megállapításokat, hanem a társadalom szélesebb körére, elsősorban a magyar parasztságra is kitekintett. Úgy látta, hogy a parasztság hagyományos királyhűsége, amelyben az uralkodó az urakkal szembeni védelmezőként jelent meg, a dualizmus időszakában nem épült le teljesen, azonban részben Kossuth Lajos kultusza vette át a helyét, és hiányzott a Ferenc

¹¹ *Egry Gábor*: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok. In: 1916 a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Bp. 2017. 49–62. A feljelentések vizsgálatához osztrák vonatkozásban lásd *Tamara Scheer*: Denunciation and the decline of the Habsburg home front during the First World War. *European Review of History – Revue européenne d'histoire* (2017) 2. sz. 214–218

¹² *Bihari Péter*: 1914 – A nagy háború száz éve. Bp. 2014. 378–379.

¹³ *Kovács A.*: Identitások és lojalítások i. m.

¹⁴ *Osterkamp, J. – Schulze Wessel, M.*: Exploring Loyalty i. m.

¹⁵ *Hanák Péter*: 1898. A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In: *Uő: A Kert és a Műhely*. Bp. 1988. 112–129.

Józseffel kapcsolatos pozitív folklór.¹⁶ Ezzel szemben Landgraf Ildikó a néprajzi gyűjtéseken alapuló kutatásával azt bizonyította, hogy a népi Ferenc József-kép rendelkezett pozitív vonatkozásokkal is, amely átalakulás az uralkodó kedvező imázsának mesterséges fenntartásából fakadt.¹⁷

Tanulmányomban a társadalom szélesebb rétegeinek uralkodóhoz fűződő attitűdjére összpontosítok, a forrásadottságok hiányossága miatt leginkább a király tiszteletével kapcsolatos normaszegésekre. Az úgynevezett Csemegi-kódexben¹⁸ szankcionált királysértések tanulmányozásával arra keresem a választ, hogy mit árulnak el az esetek a királyhűséggel kapcsolatos konfliktusokról és elvárásokról. Végül pedig: miképpen szűrődhetett be a hétköznapokba a nagypolitika, ebben az esetben az uralkodó személyét illetően?

Fontos szót ejtenünk a dolgozat időbeli kereteiről is. A kezdőpontot a vizsgálat forrásbázisa indokolja: jórészt az ítéletablak fennmaradt anyagaira támaszkodtam, ezek 1891-ben kezdték meg működésüket. A munka 1913-as lezárását pedig azzal magyarázhatjuk, hogy a háború következtében – a fentebb említett módon – átalakult a lojalitás értelmezési kerete. Egyúttal arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a vizsgált időszak korántsem tekinthető teljesen nyugalmi periódusnak, hiszen az 1890-es évektől kezdődő időszakot politikai válsághelyzetek sorozata jellemezte. Ez pedig éreztette hatását a politikai bűncselekmények számának emelkedésében is. A királysértési ügyek számáról ugyan nem szólnak a korabeli statisztikák, de az élszóban elkövetett sértések miatt elítéltek száma a korszakban emelkedő tendenciát mutatott: három évtized alatt megnégyszereződött. Az elítéltek száma az 1880-as évtizedben összesen 102 fő, az 1890-es években 204, az 1900-as években 415, 1910 és 1914 között 376 volt.¹⁹ A legalacsonyabb szám 1880-ban 5, a legmagasabb 1914-ben 212 elítélt volt, ez utóbbi háttérben a világháború kitörése állt. Ugyanakkor e számok jelentősen eltérnek az osztrák adatoktól, ott 1867 és 1913 között évente nagyjából 200 és 350 között mozgott az elítéltek száma, ami jóval magasabb érték, mint az itthoni.²⁰

¹⁶ Gerő András: Ferenc József a magyarok királya. Bp. 1988. 196–207.

¹⁷ Landgraf Ildikó: Megtorló császár – megtévesztett király. Ferenc József alakja a magyar hagyományban. In: Mindenes gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2005. 127–140.; *Uő.*: „Király, pásztor és nyáj egy legyen!” Az uralkodócsalád reprezentációja az 1867–1918 közötti magyar populáris olvasmányokban és hatásuk a szóbeli hagyományokra. In: „A királyhűség jól bevált útján...”. Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András. Szeged 2016. 23–36.

¹⁸ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. Az első magyarországi büntetőjogi szabályozás (büntetőtörvénykönyv). Elnevezését alkotója, Csemegi Károly büntetőjogász után kapta.

¹⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1880–1889. 12–19. évf. Bp. 1883–1891.; Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. 1893–1914. I–XXII. évf. Bp. 1894–1916.

²⁰ Philip Czech: Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph. Wien–Köln–Weimar 2010. 262.

A királysértések vizsgálatával tehát egy – ez esetben kriminalizált – csoport szintjén rámutathatunk a dualizmus kori társadalom politikai kultúrájának egyik szegmensére, az uralkodóval kapcsolatos politikai attitűdökre. Mindehhez azonban a konkrét ügyek elemzése mellett szükséges a vizsgált csoport társadalmi összetételének, illetve a politikai műveltség és tájékozódás kereteinek feltérképezése is.

A normatív szabályozás

Az elemzés jogi kereteinek ismertetése előtt fontos elhatárolnunk a királysértést a hasonló, de súlyosabb politikai bűncselekményektől, hiszen a középkortól kezdődően a felségsértés és a hűtlenség esetei összekapcsolódtak egy-egy bűncselekményben. E tekintetben a Deák Ferenc és Szalay László nevéhez fűződő, 1843. évi büntetőkódex-javaslat hozott volna változást, amely megkülönböztette volna a hűtlenséget a felségsértéstől. Utóbbin az uralkodó meggyilkolását, a vele szembeni tetteles erőszakot, személyes szabadságtól való megfosztását és az alkotmány erőszakos megtámadását értette. Egy másik aspektusból is úttörőnek tekinthető a munka: a felségsértés kategóriájából kivált a király szóbeli bántalmazása (például sértő kifejezésekkel).²¹ Ez a rendelkezés lényegében megelőlegezte a későbbi, a Csemegi-kódexben meghatározott királysértés bűncselekményét. Az 1878. évi V. törvénycikk megkülönböztette tehát a királysértést és a hűtlenséget – ez utóbbi alá lényegében a hazaárulásnak tekintett cselekedetek, például a kémkedés tartoztak – a felségsértéstől, amely nemcsak az uralkodó ellen irányulhatott, hanem az állam és az alkotmány ellen is. A két bűncselekmény közötti alapvető különbségként kiemelhetjük, hogy míg a királysértés verbális sérelmet takar, a felségsértést – az uralkodó vonatkozásában – a király meggyilkolásával, a testi épségének és a személyes szabadságának megsértésével lehetett elkövetni.

A királysértést és az uralkodóház tagjainak megsértését a 1878. évi V. törvénycikk, a Csemegi-kódex 140–141. §-a szabályozta. E bűncselekményeket nyomtatvány útján és élőszóban is el lehetett követni. E tanulmány középpontjában az utóbbiak vizsgálata áll. A király szóbeli megsértésének vétségét két évig terjedő fogházzal és hivatalvesztéssel büntette a 140. §. Az uralkodóház más tagjai esetében is megfogalmazott büntetést: élőszóban elhangzott sértésért egy évig terjed(het)ő fogházzal, a sajtóban megjelenő vétségért pedig két évig terjedő államfogházzal büntették az elkövetőt.²² A királyi ház tagjait érintő paragrafusok

²¹ *Angyal Pál*: Felségsértés, királysértés, hűtlenség, lázadás, hatóságok büntetőjogi védelme. Bp. 1930. 10.; *Barna Attila*: Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon: különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására. Győr 2015. 118–158.

²² 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.

konkrétan a következő személyeket védték: a királynét, az elhalt király özvegyét, a trónöröklési törvények értelmében egyenrangú és törvényes házasságból született magyar királyi örökös hercegeket és osztrák főhercegeket, valamint feleségeiket, illetve az említett származással rendelkező királyi hercegnőket és osztrák főhercegnőket, amíg házasságukkal ki nem léptek a családból.²³

Ugyan a paragrafusból nem derül ki pontosan, de a törvény indoklása megadta, hogy a királysértés tényállása a király iránti köteles tisztelet megsértésében áll, ám e sértés jellegét, tartalmát nem írták körül arra hivatkozva, hogy az a kijelentés vagy képes ábrázolás kontextusától függ. Ilyen értelemben tehát a bíróra hárult a feladat, hogy megítélje minden egyes esetben a sértés meglétét vagy hiányát. Annyit azonban sugallt az indoklás: nem szükséges, hogy a vétség rágalmazást vagy becsületsértést képezzen.²⁴ A Kúria későbbi határozataiból derül ki azután, hogy a bírói gyakorlat miképpen működött. Az egyik ilyen döntés során megállapították például, hogy a királysértés abban tér el a becsületsértéstől, hogy a király tisztelete felette áll a közönséges, egymás iránti kölcsönös megbecsülésnek.²⁵ Emellett a büntetendő cselekmény néhány további jellemzőjét is pontosították. A sértésnek nem kellett szándékosnak vagy gyalázó jellegűnek lennie, a király iránti köteles tisztelet csökkenésének bármilyen formáját büntetendőnek ítélték.²⁶ Így például olyan jelképes magatartásokban is megmutatkozhatott a sértés, mint a nemzeti zászlók kitételének megtagadása a király koronázásának évfordulóján.²⁷

Az 1910-es évek köztársasági mozgalomának hatására 1913-ban újabb törvény (1913. évi XXXIV. törvénycikk) született, amely egyfelől pontosította a királysértés mibenlétét, szigorította annak szankcionálását, és a sajtó útján elkövetett eseteit kivonta az esküdtszék hatásköréből, másfelől büntette a királyság intézményének megszüntetésére irányuló mozgalom szervezését. A királysértés tekintetében a törvény 2. §-a felváltotta a büntetőtörvénykönyv 140. §-át. E vétséget két évig terjedő fogházzal, a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel szankcionálta, vagyis a korábbihoz képest kibővült a mellékbüntetések köre. Drócsa Izabella jogtörténész e paragrafusok elemzése során arra jutott, hogy a bűncselekmény lényege a következőkben áll: a királysértésen keresztül az elkövető megsérti vagy veszélyezteti a monarchikus államformát, továbbá: a cselekmény kizárólag szándékosan követhető el, ezért a sértő kifejezések tudatos

²³ *Angyal P.*: Felségsértés i. m. 50.

²⁴ 1878. évi V. törvénycikk indoklása a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről.

²⁵ *Angyal P.*: Felségsértés i. m. 44–45.

²⁶ Büntetőjogi döntvénytár I–XXVII. Szerk. Balogh Jenő. Bp. I. 1907. 300–301.

²⁷ Büntetőjogi döntvénytár I–XXVII. Szerk. Balogh Jenő. Bp. II. 1908. 364–365.

használata már elegendő volt a felelősségre vonáshoz.²⁸ E megállapításokat a későbbiekben a konkrét jogesetek vizsgálatakor még árnyalni fogom.

A bírósági hatáskör és a vizsgálat fő forrásbázisa

Az elsőfokú bíróság helyzetét rendező 1871. évi XXV. törvény 25. §-a a pesti és a marosvásárhelyi törvényszéket rendkívüli hatáskörrel ruházta fel a felségsértés – Erdélyben az osztrák törvénykönyv értelmében – felségárulás, az uralkodóház tagjainak megsértése azon eseteinél, amelyek nem tartoztak a sajtóesküdtszék alá. Ezen ügyeknél másodfokú bíróságként a pesti és a marosvásárhelyi ítélőtábla járt el.²⁹ Ezt a rendkívüli jogkört, azaz, hogy országosan csak e két törvényszék (és ítélőtábla) alá tartoztak ezek az ügyek, a Csemegi-kódex életbelépése (1880) és az ítélőtáblák létrehozása (1891) után is meghagyták.³⁰ Mindezt azonban a királlysértések esetében – a folyamatosan növekvő ügyszám miatt – egyre nehezebben lehetett fenntartani, például a *Jog* című szakmai folyóirat egyik írásának a szerzője az ebből a helyzetből fakadó felesleges bünyügyi költségekről panaszkodott. Példaként egy brassói királlysértési pert írt le, amelyben a vádlott asztalossegédnek és az ügyben szereplő 8-10 tanúnak egyaránt Marosvásárhelyre kellett utaznia a tárgyalás miatt.³¹

A korábban szakbíróság alá tartozó politikai bűncselekmények egy része, így például a felségsértés, az esküdtszék hatáskörébe került, annak kiterjesztése után. Viszont a királlysértés, és a királyi ház tagjainak megsértése esetében a szakbíróság maradt az illetékes. Úgy sejtjük, hogy e döntés mögött az a – bírósági gyakorlat során szerzett – tapasztalat állhatott, amely azt mutatta: e bűncselekmények bizonyos részének nem volt politikai jellege. A bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló 1897. évi XXXIV. törvénycikk 17. §-a e bűncselekményeket a királyi ítélőtáblák székhelyén levő királyi törvényszékek, Budapesten a budapesti királyi büntetőtörvényszék kivételes hatáskörébe utalta.³² 1900-tól, a bűnvádi perrendtartás életbeléptetésétől tehát – Budapest mellett – a következő 10 törvényszéken (és ugyanott másodfokon az ítélőtáblán) tárgyalták a királlysértési ügyeket: a debreceni, győri, kassai, kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyvárad, pécsi, pozsonyi, szegedi, temesvári törvényszékeken.

²⁸ *Drócsa Izabella*: Határ királlysértés és az izgatás között. A király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény anyagi és eljárásjogi elemzése. *Iustum Aequum Salutare* XV. (2019) 2. sz. 124–129.

²⁹ 1871. évi XXXI. törvénycikk az első folyamodású bíróságok rendezéséről.

³⁰ 1880. évi XXXVII. törvénycikk a magyar büntető-törvénykönyvek (1878. évi V. törvénycikk és 1879. évi XL. törvénycikk) életbeléptetéséről. (39. §); 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről (3. §).

³¹ *A Jog*, 1895. május 12. 149–150.

³² 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről.

A királysértésekről elsősorban büntetőperes anyagok (ezen belül ítéltáblai anyagok) állnak a rendelkezésünkre. E tanulmány keretein belül a Budapesti, a Pécsi, a Pozsonyi és a Szegedi Királyi Ítéltábla iratanyagában talált, 1891 és 1913 közötti 117 ügyet vizsgálom. A kutatás területi lefedettségét jól illusztrálja az 1. táblázat, amely egyúttal rámutat arra is, hogy mind etnikai, mind felekezeti szempontból változatos területi egységekkel kell számolnunk a későbbiek során.

1. táblázat Az ítéltáblák alá tartozó törvényszékek

Királyi Ítéltábla	A területéhez tartozó törvényszékek
Budapest	balassagyarmati, budapesti, budapesti kir. kereskedelmi és váltó, besztercebányai, egri, fiumei, ipolysági, kalocsai, kecskeméti, pestvidéki, székesfehérvári, szolnoki
Pécs	kaposvári, nagykanizsai, pécsi, szekszárdi
Pozsony	aranyosmaróti, nyitrai, pozsonyi, rózsáhegyi, trencséni
Szeged	nagybecskereki, nagyikindai, szabadkai, szegedi, újvidéki, zombori

Forrás: 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítéltáblák és kir. főügyészségek szervezéséről

Fontos megjegyeznünk, hogy a királysértési esetek vizsgálatát megnehezíti az a körülmény, hogy a kutatott iratanyagban szinte kizárólag törvényszéki és ítéltáblai ítéleteket és határozatokat találunk, ugyanis az ügyek mellékiratait valószínűleg leselejteztek. Továbbá egy másik módszertani problémával is szembeüthetünk: a királysértések csak a hatóságok szűrőjén keresztül ismerhetők meg. Előfordulhatott ugyanis, hogy a jogi tényállás kialakítása során (de már korábban, a nyomozati szakaszban is) az elhangzott mondatokat csonkították vagy összefoglalták. Ennek ellenére Philip Czech osztrák történész, aki a salzburgi királysértési ügyeket vizsgálta, úgy látta, hogy nemcsak a hatalom szempontjából elemezhetők az esetek, hanem az elkövetők motivációi is feltérképezhetők.³³ Magunk is úgy véljük, hogy az ügyek viszonylag nagyobb száma miatt az iratokban olvasható királysértő mondatoknak, illetve azok kontextusának egyes visszatérő motívumai alapján készülhet elemzés. Ám e peres iratok tanulmányozása során fontos szem előtt tartani a bűnözéstörténeti kutatásoknak azt a kardinális módszertani tételét, amely elsősorban a bűnügyi statisztikák elemzése kapcsán fogalmazódott meg, de e forráscsoportra is vonatkoztatható: csupán a bíróságok elé kerülő bűnelkövetőket vizsgálhatjuk segítségükkel, az egész társadalomra nézve tehát nem tehetünk megállapításokat.³⁴

³³ Czech, P.: Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube i. m. 143–144.

³⁴ E módszertani problémáról bővebben lásd *André Davidovitch: Leíró bűnügyi statisztikák*. In: *Kriminálpszichológia*. Szerk. Szabó András. Bp. 1975. 282–292.; *Perényi Roland: A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. Bp. 2012. 101–104.

A vádlottak és feljelentők

Az elkövetők társadalmi helyzetének meghatározásához az ítéletekben megadott személyes adatokat (foglalkozás és vagyoni helyzet) használtuk fel, amelyeket az esetleges hiányosságoknál kiegészítettünk – legalábbis a Budapesti Királyi Ítéltáblához tartozó ügyek esetében – a foglytörzskönyvekből származó információkkal.³⁵ Kövér György értelmezése szerint az egyén helye a társadalomban három tengely (tevékenység szerkezet, vagyon és jövedelem, rang és presztízs) mentén határozható meg.³⁶ Viszont a peranyagban és a foglytörzskönyvekben olvasható sommás kategóriák mindezekről csak keveset árulnak el. Vajon kiket takarhattak e megjelölések?

A vádlottak foglalkozási összetételét áttekintve (2. táblázat) kirajzolódik, hogy a legnagyobb arányban a földművesek (25,7%) jelentek meg a vizsgált csoportban. Utánuk következnek magasabb arányban az iparban és kereskedelemben dolgozó segédek és tanoncok (16,3%). Külön csoportba soroltuk azokat a vádlottakat, akiknél feltűnt a napszámos megnevezés is. Feltételezhetjük ugyanis, hogy a mezőgazdasági szektorban dolgozó napszámosok tartozhattak ide. A különálló napszámos kategóriába pedig azok a vádlottak kerültek, akiknél feltűntették az iratokban, hogy mely ágazatokban tevékenykednek, vagy akiknél nem találtunk utalást arra, melyik szektorban dolgoznak. E módszertani problémák arra mutatnak rá, hogy a foglalkozási besorolásokat nem tekinthetjük homogén egységeknek, illetve hogy nem feltétlenül fejezik ki az egyes szakmákon belüli presztízs- és jövedelmi különbségeket.

2. táblázat A vádlottak foglalkozás szerinti megoszlása

A vádlottak foglalkozása	Vádlottak száma (össz. 117)
földműves, gazdálkodó	30 (25,7%)
földműves-napszámos	8 (6,8%)
ipar és kereskedelem (önálló)	19 (16,3%)
ipar és kereskedelem (segéd, tanonc)	22 (18,8%)
napszámos	13 (11,1%)
értelmiség (tanítók, egyházi személyek stb.)	8 (6,8%)
állami tisztviselő	4 (3,4%)
háztartásbeli	2 (1,7%)
szolgáltatás és vendéglátás	5 (4,3%)
egyéb	6 (5,1%)

Forrás: BFL VII.1.d; BFL VII.101.e; BFL VII.102.a; MNL BML VII.1.; MNL CSML VII.1.; SNA 3912.³⁷

³⁵ A foglytörzskönyvek forrásértékéről lásd *Kövé György: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai*. In: *Üő: Biográfia és társadalomtörténet*. Bp. 2014. 380–387.; *Somorjai Szabolcs: Foglytörzskönyv, sajtóvétség és biztosíték*. Magyar Könyvszemle (2015) 1. sz. 101–108.

³⁶ *Gyáni Gábor – Kövé György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. Bp. 1998. 67–102.

³⁷ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII.1.d. A jogszolgáltatás területi szervei, Budapesti Királyi Ítéltábla iratai (a továbbiakban: VII.1.d.); VII.101.e. A jogszolgáltatás területi szervei,

Amint említettem, a vádlottak társadalmi pozícióját a vagyoni és jövedelmi helyzetük is befolyásolhatta, ezért az erre vonatkozó csoportosítást (3. táblázat) is szükséges elvégeznünk. A források – a korabeli bűnözési statisztikához hasonlóan – három kategóriát alkalmaztak: vagyonos, csekély vagyonnal bír, vagyontalan. Noha itt-ott találunk pontosabb utalásokat egyes vádlottak vagyoni állapotára, ezek segítségével is csak nehézkesen értelmezhetjük például a földműves kategóriát. Azt azonban sejtetik, hogy a vagyonos besoroláshoz mindenképpen ingatlan tulajdonnal kellett rendelkezni: Hanusz György, vagyonos földműves 1902-es perének körülményeiből kiderül például, hogy a vádlott földbirtokos volt.³⁸ Ezt erősíti meg továbbá, hogy az egyik pozsonyi ügy vádlottjánál a kisbirtokos kifejezést adták meg foglalkozásként, emellett pedig vagyonosként tüntették fel.³⁹

3. táblázat A vádlottak vagyoni állapot szerinti megoszlása

A vádlottak vagyoni helyzete	Vádlottak száma (össz. 117)
vagyontalan	77 (65,8%)
némi vagyonnal bír	9 (7,7%)
vagyonos	20 (17,1%)
nem ismert	11 (9,4%)

Forrás: BFL VII.1.d.; BFL VII.101.e és VII.102.a.; MNL BML VII.1.; MNL CSML VII.1.; SNA 3912.

Mivel a földműves kategóriában kevés vagyonosként besorolt vádlottat találunk, arra következtethetünk, hogy a vádlottak zöme – kiegészülve a földműves-napszámos csoporttal – a szegényparasztsághoz tartozott, amelyen – Tóth Zoltánhoz hasonlóan⁴⁰ – a törpebirtokosokat és az agrárproletariátust értjük. E pontosításnak a későbbi elemzésben jelentősége lesz, hiszen a parasztságról kialakult kép jellemzői között a tradicionális királyhit, illetve általánosan egyfajta politikai passzivitás („a politika úri huncutság”) szokott megjelenni. Ugyanakkor ismeretes az is, hogy a mezőgazdasági napszámosok, az uradalmi cselédek és a kubikosok

Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház (1947-től Budapesti Országos Büntetőintézet, 1951-től Budapesti Országos Börtön) iratai, Fogolytörzskönyvek (a továbbiakban: VII.101.e); VII.102.a. A jogszolgáltatás területi szervei, Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai, Fogolytörzskönyvek (a továbbiakban: VII.102.a.); Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban: BML) VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Pécsi Királyi Ítéltábla iratai (a továbbiakban: VII.1.); MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltára (a továbbiakban: CSML) VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Szegedi Királyi Ítéltábla iratai (a továbbiakban: VII.1.); Slovenský Národný Archív (a továbbiakban: SNA) 3912. Bratislavská súdna tabuľa v Bratislave (a továbbiakban: 3912).

³⁸ BFL VII.1.d. IV. 2882/1900.

³⁹ SNA 3912. IV. 459/1909.

⁴⁰ *Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban.* Bp. 1989. 22–25.

mellett a birtokos parasztság egy része is részt vett az agrárszocialista mozgalmakban.⁴¹

A vádlottak másik tekintélyes hányadát többnyire önálló egzisztenciával rendelkezők, falusi kisiparosok és kiskereskedők alkotják, hozzájuk jelentős segédszemélyzet is társult, őket illetően egyes munkás-visszaemlékezésekben visszatérő elem a műhelyekben elszenvedett rossz bánásmód, akár fizikai erőszak is. Úgy véljük, hogy esetükben ez a konfliktusos környezet is hozzájárulhatott a bűncselekmény elkövetéséhez vagy ahhoz, hogy az eset a hatóságok előtt ismertté váljon. Előfordulhatott például, hogy a politizálás közben a királyról negatívan vélekedő segédekert feljelentették a mesterek. Felmerül a kérdés, hogy vajon miért éppen e csoportok kerültek a hatóságok, majd a bíróságok elé? E problémakör feltérképezéséhez – a konkrét esetek elemzése előtt – érdemes röviden a királysértők feljelentőinek is figyelmet szentelnünk. A feljelentő személyéről azonban csak szórványosan találunk utalást a bírósági ítéletekben, ami így leszűkíti a lehetséges elemzési szempontok körét. Például nem tudjuk meghatározni a magán- vagy hatósági feljelentők arányát, illetve arra sem tudunk választ adni, hogy miképpen befolyásolta a feljelentést a vádlottak etnikai vagy vallási hovatartozása.⁴² A sajtó azonban olykor tudósított a feljelentésről, így e forrástípus némileg pótolja a pontos adatok hiányát.

A feljelentések magas számával kapcsolatban a kortárs bűnügyi statisztikusok eltérően vélekedtek a magyar társadalom jogtudatáról. Konek Sándor az adatokból azt a pesszimista tanulságot vonta le az 1870-es években, hogy magyar sajtóosság a nagyobb mértékű vádaskodási hajlam, amely egyúttal felesleges terhet ró bíróságokra.⁴³ Ezzel szemben a korszak két másik jelentős kriminalistája, Jekelfalussy József és Földes Béla pozitívabban szemlélte a feljelentésekre vonatkozó adatsorokat, és nem tartotta a magyarokat fogékonyabbnak a vádaskodásra. Jekelfalussy a feljelentések számát a bírósági eljárásba vetett bizalom jelének tekintette, míg Földes egyáltalán nem érzékelte a társadalomban „a sértett jogérzet kiengesztelésére való hajthatatlan törekvést.”⁴⁴

A királysértés a bűn elkövetésének jellegéből adódóan – szemben más bűncselekményekkel, mint például a gyilkosság – könnyebben maradhat láthatatlan

⁴¹ *Király István*: A magyar agrárszocialista mozgalmak néhány kérdése. In: Kelet-Európa agrárfejlődése a századfordulón (1880–1914). Szerk. Gunst Péter. Bp. 1989. 9–52.

⁴² Ilyen típusú elemzésre tanulságos példát nyújt a korabeli Oroszország vonatkozásában: *Willard Sunderland*: Alien Transgressions: Notes on Lèse-Majesté from the Russian Imperial Borderland. *Russian History* 44. (2017) 98–110.

⁴³ *Konek Sándor*: Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. In: Értekezések a társadalmi tudományok köréből V. Bp. 1879. 7.

⁴⁴ *Jekelfalussy József*: Hazánk bűnügyi statisztikája 1873–1880, különös tekintettel a büntett miatt elítéltek személyi és társadalmi viszonyaira. *Értekezések a nemzetgazdaság és statistika köréből* I. 5. sz. Bp. 1880. 7.; *Földes Béla*: A bűnügy statisztikája. *Sociológiai tanulmányok*. Bp. 1889. 13. A korszak kriminálstatisztikusainak munkásságáról lásd *Perényi R.*: A bűn nyomában i. m. 27–36.

a hatóságok számára, így az ezzel a deliktummal összefüggő feljelentések a hírlapírók figyelmét is magukra vonták, akik a feljelentésekben a Bach-korszakra emlékeztető „policáj” szellemiséget is felfedezni vélték. Mivel alapvetően úgy festették le a bűnelkövetőket, mint akiknek valójában nem állt szándékukban megsérteni az uralkodót, inkább a feljelentők viselkedését gondolták ártalmasnak az uralkodó tekintélyére nézve. „Ámde nálunk meg kell menteni a társadalmi rendet és mosónő-pletykára kompromittálni lehet a magyar lojalitást” – vélekedett a kérdésről a függetlenségi ellenzék egyik lapja, a *Budapest*.⁴⁵ A királysértésekkel kapcsolatos feljelentésekről olyan álláspontot is olvashatunk a sajtóban, amely a jelenséget inkább a nemzetiségekkel kötötte össze, mondván, hogy egyébként rájuk jellemzőbb e bűncselekmény: „Azt hiszem, nem csalódom, ha ennek okát a spicli rendszerben keresem, mely a tótok, a szerbek és oláhok lakta vidékeken fénykorát éli. Ha valamelyikük elkeseredésében vagy ittasságában fölségsértő kifejezésre ragadtatja magát, rögtön akad egy »guttgesinnt«, aki jutalom vagy elismerés reményében megteszi a följelentést.”⁴⁶

Fontos megjegyeznünk, hogy a királysértés bűncselekményének esetében az állampolgárokra nem vonatkozott feljelentési kötelezettség, mert a büntetőtörvénykönyv a feljelentés elmulasztását egyedül a súlyosabb jellegű felségsértésnél sankcionálta.⁴⁷ Ám például az állami, törvényhatósági és községi tisztviselőknek kötelességük volt a tudomásukra jutott bűncselekményeket jelenteni, és ez a normatív kitétel kiegészült azzal, hogy esküjük is a király iránti hűsége kötelezte őket.⁴⁸

E ponton szükséges kitérnünk a bűncselekmény elkövetésének helyszíneire, amelyek sok tekintetben összefüggtek a vádlottak társadalmi helyzetével, illetve befolyásolhatták a feljelentés körülményeit is. A vizsgált mintában – egy-egy kivételtől eltekintve – a vádlottak nem politikai jellegű gyűlések vagy tiltakozó megmozdulások alkalmával követték el a királysértést, ahol egyébként fokozott hatósági jelenléttel számolhatnánk. Általában elmondható, hogy a bűnelkövetés leggyakoribb színtere a kocsmá volt, a vizsgált esetek zömében itt hangzottak el az uralkodót szidalmazó szavak. A paraszti társadalom számára – a templom mellett – a kocsmá jelentette a nyilvános élet fő helyszínét, s nagy valószínűséggel itt fordulhattak meg községi előjárók és hatósági személyek is. Az elemzés szempontjából megkerülhetetlen annak említése, hogy a kocsmá szabadabb légköréhez, amelyben a káromkodás is elfogadottabb volt, mint máshol, részegség is társulhatott. A vádlottak többsége védekezéséppen ittasságára hivatkozott,

⁴⁵ Pesti Hirlap, 1898. október 1.; Budapest, 1901. január 8. 2.

⁴⁶ Budapesti Hirlap, 1885. február 8.

⁴⁷ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.

⁴⁸ A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve I–III. Összeáll. Grünwald Béla. I. Bp. 1880. 195.; A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve I–IV. Összeáll. Grünwald Béla. II. Bp. 1889. 306.

amelyet, ha az nem érte el a beszámíthatatlanság szintjét, a bíróság enyhítő körülményként fogadott el. Az ittas állapot azonban nem von le az elkövetés kontextusának és elhangzott sértések elemzésének értékéből. Úgy gondoljuk, hogy – hasonlóan a pszichiátriai betegekhez⁴⁹ – e véleménynyilvánítások rávilágíthatnak a népi mentalitás egyes, más forrásokból aligha megismerhető elemeire.

Azonban gyakran magánszemélyek tettek feljelentést, és e cselekedet mögött a motivációk széles skáláját fedezhetjük fel. Egyrészt a sajtó alátámasztja azt a fentebbi feltételezésünket, mely szerint az iparban vagy a kereskedelemben tevékenykedő kiszolgáltatottabb csoportoknál a munkahelyi konfliktusos környezet segíthette elő azt, hogy a bűnelkövetés a hatóságok tudomására jusson. Oláh Sándor szabósegéd 1911-ben egy, a királyról folytatott vita közben a következőképpen fakadt ki: „Vén gazember, szarok a fejére annak az akasztófára való marhának, bár csak már megdögölne az a marha; ha elém kerülne, még agyon is szúrnám azt a vén marhát!” Az esetről a hírlapok rövid hírben emlékeztek meg, amelyből megtudhatjuk: a szabómestert annyira felháborították Oláh szavai, hogy feljelentette őt.⁵⁰ Fordított helyzet az alárendelt fél oldaláról is okot adhatott a feljelentésre. 1902-ben Keszler Náthán, akit egy szőnyegkereskedő alkalmazott tolmácsként, a munkaadóját, Forgács Jánost jelentette fel azért, mert a következőképpen nyilatkozott az uralkodóról, akinek korábban a meggyilkolásával is fenyegetőzött: „Ha Ferenc József megdöglik, az összes zsidók ki lesznek kergetve.” A nyomozás során azonban kiderült, hogy a feljelentő bosszúból állt elő e vádakkal, mert Forgács szidalmazta és bántalmazta őt. Ennek következtében – Oláh Sándorral ellentétben, akinek esetében megalapozottnak látták a vádat, és el is ítélték – a törvényszék természetesen megszüntette az eljárást a terhelt ellen.⁵¹

Másrészt egyes feljelentők valóban hasznot reméltek egy királysértési ügy elindításától. Csiha Endre ófehértói (Szabolcs vm.) községi jegyzőt 1894-ben például azért jelentették fel haragosai, mert állítólag egy Kossuth Lajos temetéséről szóló újságcikk kapcsán az alábbi módon fakadt ki: „Az istenét neki ha Budán csak egy ágyút sütöttek volna, én lettem volna az első, aki Ferenc Józsefet a királyt kihúztam volna a házból és felakasztottam volna.” A nyomozás ebben az esetben is megállapította, hogy személyes bosszú és a községi jegyző lejáratása állt a feljelentés mögött.⁵² Fontos hangsúlyozni tehát, hogy a megalapozatlan, koholt váddal

⁴⁹ Erről bővebben lásd *Frank Tibor: A pszichiátriai kórrajz mint történeti forrás (1868–1918)*. In: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I-II.* Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály. Bp. I. 1980. 266., 278.; *Pisztona Ferenc: Rudolf trónörökös személyének tükröződése a Monarchia korának pszichopatológiájában. Politikai mítosz mint tünetmeghatározó tényező a kórlélektanban*. In: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat i. m. I.* 255–265.

⁵⁰ Magyarország, 1911. szeptember 23. 13.

⁵¹ BFL VII.1.d. IV. 2725/1911.; SNA 3912. IV. 73/1903.

⁵² BFL VII.1.d. IV. 4357/1895.

bíró esetek ritkábban jutottak a törvényszékek vagy az ítélőtáblák elé, a vizsgált forráscsoportban azért bukkannak fel elvéve mégis, mert a vádemelés fellebbezéséről is ezeken a fórumokon döntöttek.

E feljelentések tehát nagymértékben függtek a vizsgált csoport társadalmi karakterétől, azonban a konkrét esetek elemzése előtt szükséges áttekinteni, hogy a vádlottak milyen fórumokon, csatornákon keresztül szerezték ismereteiket az uralkodóról.

Az uralkodó személyével kapcsolatos politikai műveltség és tájékozódás keretei

A vádlottak műveltségéről némi képet kaphatunk az ítéletekben és a fogolytörzskönyvekben megtalálható adatokból. Jól látható, hogy többségük (55,5%) írástudó volt. E kategóriába természetesen olyan személyek is bekerülhettek, akik éppen csak a nevüket tudták leírni. Viszont a magasabb műveltségűek alacsony száma jelzi, hogy az elemi oktatásra kell elsősorban figyelmet fordítanunk, ugyanis a vizsgált csoport többsége csak addig jutott el az oktatásban, amely a politikai szocializáció egyik elsődleges színtere volt. (4. táblázat) Az oktatás mellett további meghatározó szocializációs forrásként a család is befolyásolhatta a Ferenc Józsefről alkotott nézeteket, például az 1848–1849-es élményeken, emlékeken keresztül.⁵³

4. táblázat A vádlottak műveltség szerinti megoszlása

A vádlottak műveltsége	Vádlottak száma (össz. 117)
nem tud írni és olvasni	11 (9,4%)
ír és olvas	65 (55,5%)
magasabb műveltségű	9 (7,7%)
nem ismert	32 (27,4%)

Forrás: BFL VII.1.d.; BFL VII.101.e és VII.102.a.; MNL BML VII.1.; MNL CSML VII.1.; SNA 3912.

A népiskolai oktatásban használt tankönyvek közül elsőként az olvasókönyvekben találkozhattak a tanulók az uralkodóval, mesés történetek szereplőjeként, később a történelemkönyvek és alkotmánytankönyvek lapjain is. Az alkotmánytankönyvek ismertették az állampolgári jogokat és kötelességeket, illetve a politikai rendszer főbb intézményeit. Egy ilyen, 1871-es kiadású munkában olvashatjuk a következő mondatot: „Alkotmányos országban a király és alattvaló

⁵³ A forradalom és szabadságharc emlékeiről a néphagyományban például lásd *Kósa László*: Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete. Bp. 1980. 137–197.

közötti viszony olyan, mint az apa és fiú között.”⁵⁴ Fontos kiemelni továbbá, hogy e tankönyvekben a törvények tiszteletét és az állampolgári kötelezettségeket (az adózást és a hadkötelezettséget) az uralkodó tiszteletével kötötték össze, ezzel összekapcsolva az állampolgári és az alattvalói lojalitást.⁵⁵ Összevetésként érdemes megemlíteni, hogy az uralkodó (és a dinasztia) iránti lojalitás az osztrák elemi oktatásban hasonló formában, de még hangsúlyosabban jelent meg. Ellenben a nemzeti érzés csupán olyan elemekben bukkant fel az osztrák tankönyvekben, amelyeket össze lehetett kapcsolni a Habsburg-dinasztia szélesebb történetével, továbbá az állampolgári nevelés – a dinasztikus hűség propagálása mellett – inkább a regionális jellegű patriotizmusra épített (*Landespatritizmus*).⁵⁶

Ám nem mindegyik vádlott tanulhatott az említett tankönyvekből: a vizsgált személyek tekintélyes hányada ugyanis az 1868-as népiskolai törvényt megelőző időszakban végezte elemi iskolai tanulmányait. Ugyanakkor az uralkodó iránti hűséget illetően a neoabszolutizmus korában használt elemi iskolai tankönyvek sem tértek el kiegészítés utáni társaiktól, hiszen e munkák szintén a lojalis alattvalók nevelését célozták.⁵⁷ Az elemi iskolai tankönyvek mellett az uralkodóról alkotott képet egyéb, az ifjúságnak szánt olvasmányok is alakíthatták. Ezek közé sorolhatjuk Dolinay Gyula munkáit, amelyeket, ha hihetünk a hivatalos jelentéseknek, még a tanulók szülei is szívesen forgatták.⁵⁸

A felnőtt lakosság esetében az uralkodóval kapcsolatos ismeretek szerzésének egyik fő csatornáját a sajtó jelentette, amely az írni-olvasni tudás arányának emelkedésével és a technika fejlődésével egyre szélesebb rétegekhez jutott el. A vizsgált csoport, amelynek zöme a parasztsághoz tartozott, főként olvasóköri körökben vehette kezébe a hírlapokat. E paraszti és munkásolvasóköri meghatározó szerepét az agrárszocialista eszmék terjesztésében már korábban kimutatta a szakirodalom.⁵⁹ A folklór-kutatások eredményei alapján az is ismeretes, hogy a parasztság körében

⁵⁴ *Vasadi Balogh Lajos*: Honpolgáritan. A polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése. Népiskolák számára. 3. kiadás. Székesfehérvár 1871. 11. Idézi: *Cieger András*: Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában. Módszertani áttekintés. Múltunk (2000) 3. sz. 32.

⁵⁵ *Vasadi Balogh L.*: Honpolgáritan i. m. 27.

⁵⁶ *Ernst Bruckmüller*: Patriotic and national myths: National consciousness and elementary school education in imperial Austria. In: *The Limits of Loyalty* i. m. 15–23.

⁵⁷ Lásd például *Szabóky Adolf* olvasókönyvének *A fejedelem* című olvasmányát, amely az uralkodó iránti engedelmségre szólítja fel a tanulókat, illetve utal annak egyes jogköreire (például a törvény-szentelésre) és a „közjólétéről gondoskodóként” mutatja be. *Szabóky Adolf*: Magyar ABC és olvasókönyv. Pest 1852. 55–57.

⁵⁸ *Szabóky Györgyi*: Mit olvastak a népiskolai tanulók a dualizmus korában? Magyar Pedagógia (1969) 2–3. sz. 263.

⁵⁹ *Kiss Jenő*: Az agrárszocialista olvasóköri történetéből (1867–1914). Magyar Könyvszemle (1959) 2. sz. 180–193.; *Balogh István*: A paraszti művelődés. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914*. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 487–564.

a Ferenc József-kép alakulására a különféle populáris kiadványok (kalendáriumok, emlékalbumok, ponyvák) is hatással voltak.⁶⁰

A királyról alkotott vélemények formálására Ferenc József magyarországi látogatásai és a személyéhez fűződő ünnepek is hatottak. Ezek az események lehetőséget adtak az uralkodó iránti lojalitás nyilvános kifejezésére a társadalom széles körében: 1892-ben, a koronázás 25. évfordulóján az ország különböző részeiből érkeztek a Budapesten tartott népünnepélyre. Az uralkodóval kapcsolatos ünnepségek – a Monarchia másik felével ellentétben⁶¹ – különösebb atrocitások nélkül zajlottak le. Az egyes incidensek inkább abból fakadtak, hogy az uralkodó és a dinasztia iránti szimpátiát a magyarellenes érzelmek demonstrálására használták fel például a szerbek vagy a horvátok.⁶²

Továbbá fontos megemlíteni, hogy az uralkodó személye a hétköznapokban is számos formában megjelent: például arcképét láthatták pénzen és képeslapokon (persze ezekkel az elemzésünkbe bevont vádlottak egy része ritkábban találkozhatott).

Ferenc József (aktuál)politikai és alkotmányos szerepének kritikája

Annak feltárásához, hogy miképpen jelent meg a nagypolitika a királysértések hétköznapi szintjén, elsőként azokat az eseteket vesszük szemügyre, amelyekben az elkövetők konkrét politikai ügyek kapcsán kritizálták Ferenc József politikai szerepvállalását. Az uralkodót érintő nyilvános bírálatok az 1890-es évektől szaporodtak meg, többek között Ferenc Józsefnek az egyházpolitikai reformokkal kapcsolatban tanúsított magatartása miatt. E törvények szentesítésével például olyannyira magára vonta egyes ultramontán katolikus lapok (*Magyar Állam, Magyar Néplap, Herkó Páter*) ellenszenvét, hogy szerzőiket királysértés miatt perbe fogták. Az említett sajtóorgánumok az alsópapságot a reformok elleni tiltakozásra buzdították és – az elemzésünk szempontjából lényegesebb tényezőként – szélesebb társadalmi, akár a paraszti és kisiparos rétegekhez is igyekeztek eljuttatni üzeneteiket.

Volenszky Nesztor, görögkatolikus segédlelkész például Nagyszőlősen (Ugocsa vm.) 1895-ben a kocsmában a következőképpen reagált a kötelező polgári házasságot bevezető törvényre: „Mégis szemtelenség, hogy ezen törvény szentesítést nyert.”

⁶⁰ *Landgraf I.*: Megtorló császár – megtévesztett király i. m. 127–140.; *Üő.*: „Király, pásztor és nyáj egy legyen!” i. m. 23–36.

⁶¹ A csehek antidinasztikus megnyilvánulásairól lásd *Hugh LeCaine Agnew: The Flyspecks on Palivec's Portrait: Francis Joseph, the Symbols of Monarchy, and Czech Popular Loyalty.* In: *The Limits of Loyalty* i. m. 86–112.

⁶² Ferenc József 1895-ös horvátországi látogatásakor történt zászlósértési incidensről lásd *Sarah A. Kent: State Ritual and Ritual Parody: Croatian Student Protest and the Limits of the Loyalty at the End of the Nineteenth Century.* In: *The Limits of Loyalty* i. m. 162–177.

Majd azt kiáltotta: „Szarom a királynak”.⁶³ Ahogyan Volenszky esetéből is kitűnik, a bírálatok jellemzően egyházi személyektől származtak. Kalyovszky János, Árva megyei katolikus plébános például állítólag így szólt híveihez egy szentmise alkalmával: „Kedves véreim, mi már árvák vagyunk. Mert mióta Ő felsége aláírta a polgári házasságot, nincs királyunk, elvesztette Szent István koronáját, a felség címet, az őt eddig környezett fényt, csavargó vagy eretnek lett belőle. Ki van taszítva a katolikus vallásból, nem érdemli, hogy királyunknak nevezzük, koronáját a fején viselje.” Kalyovszky királysértés vádjával bíróság elé került, a törvényszék azonban felmentette, mert a tanúvallomásokat ellentmondásosnak találta.⁶⁴

A hírlapi tudósítások alapján úgy tűnik, hogy az uralkodót bíráló egyházi agitáció tükröződött a hívek véleményalkotásában is. Janitor János, aki egy kocsmában Ferenc Józsefet szidalmazta, 1895-ben perének tárgyalásán így védekezett: „Könyörgöm, akkor nap azt hittem, hogy már nem is király a király.” Majd a bíró kérdésére kifejtette: „[...] azt mondták Kassán, hogy a pápa elvette tőle a koronát, amért megcsinálta a polgárházasságot és egyebet”.⁶⁵

Az 1890-es években egy másik esemény is kiválthatta az uralkodó szidalmazását. Bisztrian Miklós, görögkeleti pap 1894. augusztus 18-án, az uralkodó születésnapja alkalmából, a váci templomban tartott istentiszteleten nem mondott imát Ferenc Józsefért, hanem helyette a román mártírok kiszabadításáért könyörgött. Amikor ezt szóvá tette a helyi tanító, így reagált: „Ő Felsége a könyörgésre nem érdemes, mehet az ördögbe, ő bennünket csak eladott a pogány magyaroknak; én könyörgést mondtam azon vértanúkért, kik azért küzdenek, hogy bennünket a magyarok karmai közül kiszabadítsanak.”⁶⁶ A dátum alapján sejthető, hogy román mártírokként a Memorandum-per elítélteire utalt a vádlott. Ismeretes, hogy 1892-ben a Román Nemzeti Párt követeléseit és sérelmeit összegző, Ferenc Józsefhez mint császárhoz címzett emlékiratot az uralkodó – a kérdést magyar belügynek tekintve – olvasatlanul továbbította a magyar kormánynak. Később e memorandum nyilvánossá tételéért és terjesztéséért a párt vezetőit izgatás vétségével bíróság elé állították és elítélték 1894 májusában.⁶⁷ 1895-ben ugyan az elítéltek uralkodói kegyelemmel szabadulhattak, az erdélyi románság uralkodó iránti lojalitása azonban feltételezhetően megrendült. E csatlódás nyilvánvalóan abból fakadhatott, hogy a nemzetiségek bizonyos köreiben a császár egyfajta védelmezőként jelent meg a magyar nacionalizmus túlkapásaival

⁶³ BFL VII.1.d. IV. 213/1896.

⁶⁴ Fővárosi Lapok, 1895. november 12. 2913.

⁶⁵ Pesti Hírlap, 1895. március 16. 13.

⁶⁶ BFL VII.1.d. IV. 4335/1895.

⁶⁷ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. I. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1952. 824–848.

szemben. Ugyanakkor a kortárs magyar sajtóban az az elképzelés terjedt el, miszerint a magyarok nem követnek el királysértést, és e bűncselekmény inkább „bepálinkázott tótokra” vagy éppen szerb és román „nacionalistákra” jellemző.⁶⁸ Vajon igazolható-e ez az állítás az elítéltek nyelvi és felekezeti adatai, illetve a vizsgált ügyek alapján?

A királysértésben elítélteket illetően országos adatokkal csupán 1904-től rendelkezünk. Az 1904 és 1914 közötti adatokból látható, hogy a legnagyobb arányban a római katolikus vallás (41,6%) és a magyar nyelv (38,8%) jelent meg, de az országos népszámlálási adatokhoz képest mindkettő alulreprezentáltan. Felekezeti szempontból a görögkatolikus (17,7%) és a görögkeleti (21,1%) vallás, az anyanyelv terén pedig a román (17,3%), a szlovák (17,1%) és a szerb (13,8%) nyelv felülreprezentált, főként az 1914-es évben.⁶⁹ Ezekből az adatokból azt olvashatjuk ki, hogy a bíróság elé valóban nagyobb eséllyel kerültek nem magyar etnikumú királysértők. Azonban azt a túlzó állítást, hogy a magyarokra nem jellemző e bűncselekmény, árnyalják az ismertetett számok.

Felmerülhet a kérdés, hogy egyáltalán milyen nyelven szidalmazták az uralkodót a vádlottak. Erre vonatkozóan a törvényszékek és az ítélőtáblák eltérő gyakorlata miatt nem rendelkezünk egyértelmű adatokkal. A pozsonyi iratanyagban gyakorta előfordult, hogy amennyiben szlovákul hangzott el a sértés, mindkét nyelven megadták az inkriminált mondatokat. Viszont a budapesti iratokban csak rejtett utalásokat fedezhetünk fel: például Szilágyi György 1898-as ügyében az ítélőtáblai ítélet fogalmazványából jól láthatóan kihúzták, hogy románul követte el a királysértést.⁷⁰

Az elhangzott királysértő mondatokban (vagy azok kontextusában) csak ritkán fogalmazódott meg explicit módon a nemzetiségi probléma. Ilyen kivételes példa Demkó János ügye, amelyben azonban nem ismerjük meg a Ferenc Józsefet érintő kritika pontos okát, csupán annyi derül ki, hogy a tótbánhegyesi (Csanád vm.) földműves a szlovák és a magyar nemzetiség jogairól vitatkozott a községi írnokkal a kocsmában 1900-ban, amikor „Egye meg a fene a magyar királyt!” felkiáltással adott hangot bírálatának.⁷¹ Ennél jóval tanulságosabb egy másik eset, amely – a Memorandum-per tanulsága ellenére – továbbra is az uralkodóba (mint császárhoz) vetett bizalmat sugallja. Dandea Simon bányász 1894-ben, egy abrudbányai (Alsó-Fehér vm.) vendéglőben Kuti Lajossal Kossuth Lajosról vitatkozott,

⁶⁸ Budapesti Hirlap, 1885. október 5.7.; Magyar Nemzet, 1903. június 25. 9.

⁶⁹ A számítások alapját képező adatokat lásd A Magyar Szent Korona Országainak Bűnügyi Statisztikája az 1904–1908. évekről. Bp. 1910.; A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913. évekről. Bp. 1919.

⁷⁰ BFL VII.1.d. IV. 4549/1899.

⁷¹ MNL CSML VII.1. IV.462/1901.

majd a következő pohárköszöntőt mondta: „Erdély ország román föld, én nem ismerem magyar királyt, csak császárt, magyar király által szentesített törvényeket nem ismerem, hanem csak a császár által szentesítetteket; ez a föld nem a magyaroké, hanem a románoké; a magyaroké Ázsiában van, – menjenek a magyarok Ázsiába; – eljön az idő mikor a románok úgy fogják meginni magyar király véré, a magyarokéval együtt mint én ezt a pohár bort.” A vádlott egyébként azzal védekezett, hogy tanúk nem beszélnek románul, így nem érthették szavait. Azonban a végtárgyalás során ennek az ellenkezője derült ki.⁷²

Az uralkodó iránti lojalitás etnikai indíttatású átértelmezése a világháború idején következik majd be. Ennek előjelei azonban már 1913-ban megmutatkoztak: ebből az évből a Szegedi Királyi Ítéltábla iratanyagában nagyobb számú ügyet találtunk. Ezekben jól érzékelhetően összekapcsolódott a magyarokkal szemben táplált ellenszenv az uralkodó szidalmazásával, akinek ekkor már császárként sem szavaztak bizalmat alattvalói, sőt már más alternatívák felé tekintettek (például a szerb király éltetésével). Ugyanakkor az is jól kitapintható, hogy sokszor csupán személyes jellegű konfliktusok és banális, hétköznapi helyzetek álltak az ügyek háttérben. Ezek alapján azt láthatjuk, hogy immáron az is fenyegető és gyanús viselkedésnek tűnt – akár a feljelentésre is alapot szolgáltatott –, ha egy személy szerbül emlegette az uralkodót, ez pedig szintén a világháború etnikai feszültségekkel tűzdelt légkörének jellegzetességeit vetíti előre.

Ahogy arra a bevezetőben is utaltunk, az 1890-es évektől a politikai diskurzusban számos alkalommal ütközött a királyhűség és a magyar nemzeti érzés is. Az olyan események, mint például Kossuth Lajos halála és temetése, az 1903-as chlopyi hadparancs vagy az 1905–1906-os politikai válság az uralkodó iránti lojalitás át- és újraértelmezésének adtak teret. Mindezt gyakran a büntetőjogi kereteket átlépve tették, amelynek következtében hírlapírók és politikusok ellen királlysértési sajtópereket indultak. Vajon a közjogi törésvonal, amely tehát a politikai rendszernek és az elit politikai gondolkodásának a központi eleme volt, tükröződött-e a vizsgált „népi” királlysértési ügyekben? Az elemzett esetek közül mindössze pár esetet tudunk összekapcsolni a közjogi törésvonallal (kiegyezés-párti, 67-es vs. függetlenségi, 48-as nézetrendszer) vagy egyéb, az uralkodó közjogi szerepét érintő kérdéssel, ám annak megállapítására, hogy valóban a nemzeti érzés és az uralkodó iránti lojalitás konfliktusa állt-e a király megsértésének hátterében, érdemes részletesen szemügyre vennünk néhányat az ügyek közül.

E példák közül az egyik szemléletesen illusztrálja, hogy óvatosan kell eljárni a háttérben húzódó lojalitáskonfliktusok feltárásánál. 1891-ben Albu István, resicai

⁷² MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) K 583. Egyesített Királyi Kúria, Általános iratok (a továbbiakban: K 583) 1896/104. tétel.

(Krassó-Szörény vm.) görögkeleti vallású tanító a kocsmában mulatott – többek között a *Gotterhalte* éneklésével –, amikor a társaság egyik tagja, Zammer György „csász. kir.” nyugalmazott csendőrként hivatkozott magára. Albu a közjogilag helytelen megfogalmazást a következő magyarázattal kísérvé próbálta kijavítani: „az első ember a császár, azután jön egy semmi, azután jön egy hosszú semmi, azután jön egy vonás, azután egy pont, azután megint egy hosszú semmi, azután jön egy gondolatjel, azután megint jön egy semmi, azután és csak azután jön csak a király”. Ekkor Sándor Antal postatiszt, aki az előzményeket nem hallotta, így reagált az elhangzottakra: „Mit beszélsz te itt, Magyarországon nem ismerünk császárt, csak királyt.” E szóváltást követően Sándor feljelentette a tanítót királysértés miatt.⁷³ A sajtóból megtudhatjuk, hogy Albu Istvánt 1888-ban az aradi sajtóbíróóság két év államfogházra ítélte a *Romänische Revue* című lapban közölt lázító cikke miatt. A hírlapi tudósítás szerint Albu, akit egyébként „magyaryűlölettől fanatikus tanító”-ként említ a szerző, bírósági tárgyalásán magyar helyett tüntetőleg németül beszélt.⁷⁴ Ennek alapján sejthető, hogy az előéletét ismerve feljelentője már alapvetően gyanúsnak tartotta Albut, illetve, hogy az ügyészség olyan helyen keresett ügyet, ahol valójában nem volt, legalábbis ezt támasztja alá a bíróság felmentő ítélete. Látható tehát, hogy ugyan közjogi jellegű kérdésből indult ki a kriminalizált megjegyzéseket kiváltó vita, ám az ügy hátterében inkább a magyar állam iránti lojalitás problémája sejlik fel.

Albu esete mellett még további két ügyben – a közös hadseregről szóló vita közben – is felmerült a császári és királyi cím közjogi problematikája.⁷⁵ Az egyik ilyen királysértést Révi Sándor követte el 1903-ban, amikor a hadsereggel kapcsolatos nemzeti követelések (magyar nyelv, nemzeti színek) körül folytak heves parlamenti csatározások. A függetlenségi ellenzék részéről számos, az uralkodó merev hozzáállását érintő kritika jelent meg a nyilvánosságban. Az ellenzéki retorika hatásának egy érdekes lenyomatát olvashatjuk Kovács (Kreuzkopf) András, magát a politika világában laikus szemlélődőként bemutató – egyébként a kormánypárttal szimpatizáló – szerző röpiratában. Kovács az ellenzék dinasztiaellenes hangulatkeltéséről így számolt be: „Jellemző az uralkodó korszellemre, hogy abban az időben mily könnyen talált hitre némely a dinasztia ellen izgató eszme a magyar nép köreiben is.”⁷⁶

E példák alapján regisztrálhatunk egyfajta közjogi érzékenységet, legalábbis a király-császár elnevezést illetően, de a nemzeti érzés, a ’48-as értékrend és a királyhűség konfliktusát egyetlen ügyben tudjuk csak kimutatni, amelyben Ferenc József 1849-es szerepére találunk utalást. Székely András 1894. augusztus 17-én, Aradon a katonai kivonulásnál válaszul arra, hogy figyelmeztették az uralkodó

⁷³ BFL VII.1.d. IV. 3915/1892.

⁷⁴ Budapesti Hírlap, 1888. szeptember 10. 7.

⁷⁵ Lásd Fábry Dániel, Révi Sándor ügyeit: BFL VII.1.d. IV. 0587/1896; 1982/1903.

⁷⁶ Kovács [Kreuzkopf] András: Politika és királyhűség. Egy laikus elmélkedései a helyzetről. Bp. 1907. 37.

közelgő születésnapjára, azt felelte: „Egye meg a fene a fejét milyen parádét csapnak neki, pedig mikor erre járt, nem mert Aradra jönni.”⁷⁷ Az ittas elkövetőt a sajtó beszámolója szerint Munk Vilmos őrmester jelentette fel.⁷⁸

Mivel ismeretes, hogy a társadalom szélesebb köreiben élénken élt a forradalom és a szabadságharc emléke, illetve, hogy a parasztság, a kisiparos és kiskereskedő réteg szimpatizált a Függetlenségi Párt politikájával, nem ezen eszmék iránti érdektelenséggel indokolhatjuk az ügyek hiányát. Úgy véljük, hogy inkább egyfajta társadalmi szolidaritással számolhatunk a '48-as érzelmekből fakadó, az uralkodót bíráló, akár sértő megjegyzések esetében. Feltételezhetjük, hogy az ügyészségek és a bíróságok elé kerülő kis számú ilyen jellegű ügy a feljelentők eltúlzott lojalitásával, anyagi előnyszerzés vagy szakmai előrelépés óhajával, a hatósági személyek vagy köztisztviselők esetében a kötelesség elmulasztásának következményeitől való félelemmel magyarázhatók. Ezt a vélekedést támasztja alá, hogy a hírlapi tudósításokban felbukkanó, hasonló ügyek nagyobb tömeg vagy szélesebb nyilvánosság előtt történtek, tehát olyan közegben, ahol hatósági személyek is megfordultak. Ilyenek voltak például a politikai gyűléseken elkövetett királlysértések, mint Varságh Zoltán hírlapíró esete 1905-ben,⁷⁹ vagy Székely Elek sátoraljaújhelyi polgármester ügye, aki az 1908-as jubileum alkalmával leszedette a nemzeti zászlót a városháza épületéről, nem vett részt az uralkodó tiszteletére tartott istentiszteleten, majd a városi rendőrfőkapitánnyal összeszólalkozott és az uralkodót és a dinasztíát is szidalmazta.⁸⁰ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez utóbbi esetben nem vagy nem csak az elkövető lojalitásdilemmája állhatott az ügy hátterében, hanem a polgármester hatásköri ellentéte a Zemplén megyei főispánnal.

Ferenc József, a „jó atya”

Az uralkodót sértő szavak gyakran összekapcsolódhattak a hatóságokkal szembeni elégedetlenség kifejezésével, és ezek az ügyek két eltérő jelenségre világítanak rá. Az adófizetés, behajtás vagy hatósági ellenőrzés során elhangzott királlysértéseknél többnyire a paraszti társadalomhoz köthető elkövetőket találtunk. Ezek az esetek egyfajta „virtuskodó” magatartást sugallnak. Tárkány Szűcs Ernő a népi jogélet vizsgálata során megállapította, hogy a parasztság bűnértelmezése eltért a polgári társadalométól, így egyes bűncselekmények elkövetése náluk sokszor virtusként jelent meg.⁸¹ Ezt az attitűdöt jól szemlélteti például Násztai Illés földműves 1891-es ügye.

⁷⁷ MNL OL K 583.1896/104.tétel

⁷⁸ Budapesti Hírlap, 1895. június 22. 8.

⁷⁹ Budapesti Hírlap, 1906. október 25. 13.

⁸⁰ Az Ujság, 1908. szeptember 30. 13.

⁸¹ *Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások.* Bp. 1981. 782–783.

Násztait a pénzügyőrök csempészett pálinka miatt vonták kérdőre, és figyelmeztették, hogy tevékenységét tiltja a törvény. Az elkövető erre a következőképpen reagált: „Nem félek a törvényektől, szarok a császár fejére és a főszolgabíróéra, nekem nem parancsol senki.”⁸² Természetesen nem csak „virtuskodó” reakciókat olvashatunk a forrásokban. Gillich András, hartai (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) szabómester 1902-ben a lakásán megjelent bírósági végrehajtóval keveredett konfliktusba a következők szavak kíséretében: „Maguktól kezdve fel egészen a királyig mind hunczut.” Majd a végrehajtó figyelmeztetésére, miszerint szavai kimerítik a királysértés fogalmát, így folytatta: „Az is hunczut gazember, ha tud erről a dologról.”⁸³

A királysértési ügyek egy másik jellegzetes típusa, amikor a letartóztatáskor vagy előállításakor elhangzott szidalmak miatt indult eljárás. Megfigyelhető, hogy ezek az ügyek szinte kizárólag Budapesthez köthetők, és a vádlottak minden esetben büntetett előéletűek (például lopás vagy csavargás miatt), többen visszaeső királysértők voltak. A *Népszava* egyik 1907-es cikkében magyarázatot adott a rendőrsökökön felbukkanó királysértések jelenségére: az elkövetők nem királyellenes meggyőződésből, hanem a toloncház elkerülése miatt szidalmazták szándékosan az uralkodót. Ennek hátterében azon megfontolás állt, hogy az 1879. évi XL. törvénycikk a koldulás vagy csavargás kihágásával büntetett személyekről úgy intézkedett, hogy „illetőségi helyükre utasíthatók”, vagyis kiutasítás előtt toloncházba kerülhettek, amit értelemszerűen igyekeztek elkerülni az elkövetők s – már csak a jobb körülmények miatt is – inkább a fogházat választották a súlyosabb, ám könnyen elkövethető királysértés bűncselekményével. A szocialista lap egy cselédlány esetét hozta fel példaként, de az általunk vizsgált mintában is megtalálható e királysértési motiváció. Steinhübel Károly, az állandó kereset és lakás nélküli, különféle adományokból és segélyekből élő, csavargásért többször büntetett kőműveslegény 1913-ban és 1915-ben hasonló indíttatásból követte el a bűncselekményt.⁸⁴

Miért merül fel az uralkodó személye a hatóságokkal szembeni konfliktusok során? Egyfelől, ahogyan az utóbbi példa is érzékelteti, a társadalom margójára sodródott személyek alapvetően könnyebben vonták magukra a hatóságok tekintetét, illetve a kilátástalan életkörülményeik következtében szándékosan vagy akaratlanul sértették meg a királyt. Másfelől a korábban ismertetett elemi iskolai állampolgári nevelés is, amely részben tradicionális királyhite épített, magyarázatul szolgálhat. A paternalista felfogás hatására a vádlottak panaszaik, sérelmeik megfogalmazásában a királyt hibáztatták, tehát nemcsak a pozitívumokat, hanem a negatívumokat is a személyéhez kapcsolták. Ezt az attitűdöt fedezhetjük fel az ügyeknek egy másik

⁸² BFL VII.1.d. IV.3809/1892.

⁸³ BFL VII.1.d. IV. 543/1903.

⁸⁴ BFL VII.1.d. IV. 73/1914.

típusánál is, amelyeknél különböző hétköznapi sérelmek, panaszok miatti düh, elégedetlenség kifejeződésével járt együtt a királysértés. Például 1902-ben Borboch János kőművessegéd egy fővárosi kocsmában arról panaszkodott egy rendőrnek, hogy felmentette a bíróság azt a két személyt, akiket feljelentett zsarolásért, majd a következőt jegyezte meg: „Betyár a törvényszék, betyár a miniszter és betyár a király is.”⁸⁵

Ferenc Józsefet a családtagok katonai besorozása miatt is érthették szidalmak. Például 1898-ban Lendvay Jánosné napszámos a következőképpen panaszkodott: „Az a mocskos császár elvitte a fiamat katonának.”⁸⁶ Az ilyen típusú királysértések a háború idején – értelemszerűen – megsokszorozódtak. Emellett szintén az uralkodó személyéhez kötötték az adófizetést is, például Szilágyi György földműves 1898-ban Erzsébet királyné meggyilkolása kapcsán fejezte ki felháborodását: „Nem csodálom, hogy megölték a királynét, bárcsak a királyt is megölnék, miért van annyi adó rajtunk.”⁸⁷ E magatartás nyomait egy paraszti visszaemlékezésben is megtaláljuk: 1909-ben a boradó bevezetésén felháborodott lakosok az uralkodót szidalmazták a kormány helyett.⁸⁸ Hasonlóképpen a gazdasági helyzetért is felelőssé tehetők a királyt: Vigyinczki Jánosné napszámos 1902-ben, egy kispesti fűszeres üzletben – a „munkásnéptől” hallott hírek alapján – azt jelentette ki, hogy „A király az oka a mai drágaságnak, fel kellene akasztani.”⁸⁹

A hatóságokkal való összetűzéseknél arra is találtunk példákat, hogy az uralkodót mint a törvények aláíróját, szentesítőjét érték a sértő szavak. Vályi Dániel földműves 1896-ban adóvégrehajtás közben vitatkozott össze egy csendőrrel ilyen szavak kíséretében: „Szarok a törvényre is, arra is, aki azt megszentesítette.”⁹⁰ Emellett a sérelmek okozta indulatos helyzetekben az uralkodóhoz kapcsolták magát az eljáró hatóságokat és intézményeket, illetve azok egyes rendelkezéseit is. Vajda István földműves és kocsmáros Siklóson (Baranya vm.) 1899-ben – egy sikertelen vesztegetési kísérlet után – egy pénzügyőri biztossal szólalkozott össze, aki jövedéki kihágásért büntette meg és az alábbiaknak volt a fültanúja: „Hunczut a törvény, hunczut a király, aki ilyen embereket tart.”⁹¹ Boczkó Gyula, radosnai (Nyitra vm.) cipész pedig 1901-ben a céhrendszer eltörlése és az ipartörvény kapcsán mondott kritikát: „Bazsom azt a királyt, ki ilyen törvényt aláír.”⁹²

⁸⁵ BFL VII.1.d. IV. 1246/1903.

⁸⁶ BFL VII.1.d. IV. 5400/1899.

⁸⁷ BFL VII.1.d. IV. 4549/1899.

⁸⁸ Emlékül hagyom unokáimnak, dédunokáimnak, lássák hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer... Szerk. Hoppál Mihály – Küllös Imola – Manga János Bp. 1974. 265.

⁸⁹ BFL VII.1.d. IV. 1351/1902.

⁹⁰ BFL VII.1.d. IV. 2358/1898.

⁹¹ MNL BML VII.1. IV. 794/1900.

⁹² SNA 3912. IV. /1902.

Fontos azonban leszögezni, hogy gyakran a vádlott nem önmagától kapcsolta össze az uralkodót az ismertetett tényezőkkel. Erre szemléletes példát nyújt Barta József 1892-es ügye. A Szatmár megyei földműves ideges lett, mert a Tiszaparton sokat kellett várnia a kompra a rossz időben, majd kifakadt: „Az Isten bassza meg az államot, miért nem csinált ide hidat!” Erre az egyik tanú figyelmeztette, hogy ne használjon ilyen szavakat, hiszen az állam része a király is. Barta, akit egyébként ittassága miatt végül felmentett a bíróság, erre a következőképpen reagált: „Nyomjad bele faszodat a királyba.”⁹³

A fenti példából kiderül, hogy a királysértések zömében az uralkodó egyszerű szidalmazásáról beszélhetünk, amelyben a 'huncut' és a 'gazember' jelzőkkel illették a leggyakrabban. A huncut szó a német *hundsfütt* (gazember, csirkefogó, csaló) kifejezés magyar változata volt. A német kifejezés a Hund ('kutya') és a Fut ('női nemi szerv') szavak összetételéből származik, vagyis durva káromkodásnak minősülhetett. E sokértelmű pejoratív kifejezés a 19. században szelídült fokozatosan a ma ismert, 'pajkos' és 'csintalan' szavak szinonimájává.⁹⁴ A huncut szó – a gazember mellett – a Hanák Péter által vizsgált világháborús levelekben is feltűnik, ami jól mutatja, hogy a vizsgált időszakban továbbra is bevett népi szitokszó lehetett.⁹⁵ Emellett többször visszatér e szavak kíséretében a 'vén' jelző is, amely arra utal, hogy az idős uralkodó iránti – akár mesterségesen táplált – rokonszenv az ellenkezőjébe is fordulhatott.

Vizsont az uralkodó bírálatához társult kormánykritika a vizsgált iratanyagban mindösszesen csak két alkalommal fordult elő, és egyik kocsmai megjegyzést sem tekinthetjük differenciáltabb politikai véleménynyilvánításnak. Kasza András – a sajtó szerint magára szocialistaként hivatkozó – óbecsei (Bács-Bodrog vm.) cipész 1897-ben a főszolgabíró szidalmazása után nyilatkozott így: „huncut gazember a Bánffy kormány is és ilyen maga a király is”.⁹⁶

Ahogy arra már korábban utaltunk, a parasztság hagyományos királyhűségéhez hozzátartozott, hogy az uralkodó személyében látták a védelmet az „urak” túlkapásaival szemben, azonban ezzel ellentétes gondolatokat is olvashatunk a vizsgált mintában. Ide sorolhatjuk például Szabó Sámuel 1898-as esetét. Szabó (az elkövetés idején még községi bíró Noszvajon, Heves vm.) egy, az „iparos és földműves osztály” és az „úri osztály” közötti különbségekről folytatott vita közben a következőképpen szidalmazta az uralkodót: „Baszom a sok rongynadrágos istenét, pedig mi belőlünk él a szolgabíró, a jegyző, a pap, a járásbíró, alispán, főispán, még

⁹³ BFL VII.1.d. IV. 0084/1894. Egy másik verzió szerint: „Nyomja be a faszát az Isten a királyba.”

⁹⁴ *Bíró Ferenc*: Hogyan lett a 'gazember'-ből 'hamiskásan pajkos <gyermek>, sőt szép <leány>? In: Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben. Szerk. Zimányi Árpád. Eger 2008. 27–37.

⁹⁵ *Hanák Péter*: Népi levelek az első világháborúból. In: *Uő*: A Kert i. m. 236., 238.

⁹⁶ BFL VII.1.d. IV. 5700/1989.

az a rongy király is, baszom az anyja Istenét.”⁹⁷ E szavakból kitűnik, hogy az elkövető az uralkodót az urak világához tartozónak tekintette, aki szintén haszonélvezője a parasztság „kizsákmányolásának”. Felmerül a kérdés, hogy az ilyen jellegű nézetek kialakulására hatottak-e a korszak agrárszocialista eszméi.

Az agrárszocialisták eszmeiségébe a szocialista nézetrendszernek azok az elemei kerültek át, amelyek összeegyeztethetők voltak a paraszti mentalitással és politikai hagyományokkal, így lehetséges, hogy a mozgalom folklórájában tradicionális motívumként például felbukkant a jó királyba vetett hit.⁹⁸ Ám e mozgalom uralkodóképét ellentmondásossá tette a népi egyenlőségtudat párhuzamos jelenléte az eszmerendszerben: az agrárszocialista dalokban például azt a motívumot találjuk meg, hogy minden ember egyenlő, és ez alól az uralkodó sem kivétel.⁹⁹ Úgy véljük, hogy inkább ehhez hasonló gondolati világ befolyásolhatta Szabó Sámuel nézetét az uralkodóról.

Fontos hangsúlyozni, hogy az agrárszocialisták gondolati világa eltéréseket mutathatott egyes területeken a gazdasági és társadalmi különbségek következtében.¹⁰⁰ Az 1898-as, Baranya megyei megmozdulások idején például, amelyek – a magyar mellett – a horvát és a sváb parasztságra is kiterjedtek, számos, az uralkodó lemondásáról szóló híresztelés kelt szárnyra: az egyik szerint egy, a közeljövőben várható budapesti népgyűlésen lemond az uralkodó, amennyiben adósságait a szocialisták átvállalják, majd Kossuth Ferenc lesz a király.¹⁰¹ Szintén e mozgalom égiske alatt terjesztették azt is – a paternalisztikus szemlélethez némileg igazodva –, hogy a király (hasonlóan Rudolf trónörököshöz, aki, úgymond nem halt meg) a szocialisták és a nép híve.¹⁰² Emellett azt követelték, hogy a befizetett adót, egy szocialista falubíró közvetítésével, egyenesen az uralkodóhoz kell eljuttatni, mert az „urakban” nem lehet bízni.¹⁰³

Ferenc József családja és magánélete a királlysértésekben

Végül azt is megfigyelhetjük, hogy – a Philip Czech által elemzett salzburgi ügyekhez hasonlóan – kisebb számban ugyan, de a vizsgált minta egyes esetei érintették az uralkodó magánéletét is.¹⁰⁴ Ezekben az inkriminált mondatokban

⁹⁷ BFL VII.1.d. IV. 0648/1899.

⁹⁸ *Kiss László*: Népi kultúra és forradalmiság. A századforduló agrárszocialista mozgalmanak sajátosságairól. Szofi. Szociológiai Figyelő 4. (2000) 1–2. sz. 53–66.

⁹⁹ *Nagy Dezső*: A magyar agrárszocialista mozgalom költészete (1890–1914). Bp. 1980. 40.

¹⁰⁰ Erről bővebben lásd *Farkas József*: „Ne legyen többé se úr, se szolga!.” Az agrárszocialisták eszmevilága. Bp. 1989.

¹⁰¹ *Szita László*: Horvát (sokac), magyar, német parasztok agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897–1898-ban. Pécs 1982. 434.

¹⁰² Uo. 436

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ *Czech, P.*: Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube i. m. 181–187.

találkozhatunk néhány, a néprajzi gyűjtésekben megtalálható elemmel. Az egyik ilyen motívum az volt, hogy Ferenc József a felelős Erzsébet királyné és Rudolf haláláért, amely például Hende Sámuel előadásában így jelent meg 1904-ben: „A király gazember, ő gyilkoltatta meg feleségét és fiát; már kicsi korában kellett volna felakasztani.”¹⁰⁵ Az elkövetőről a sajtóból megtudhatjuk, hogy visszaeső királysértő volt, illetve csavargás miatt többször került toloncházba, a fegyházat is megjárta, és e kilátástalan élethelyzetéből fakadóan szidalmazta az uralkodót.¹⁰⁶ Emellett a sajtó még egy adalékot szolgáltat Hende esetével kapcsolatban, amely rávilágít egy másik, különböző formákban visszatérő nézetre Ferenc Józsefről: az elkövetőt Fleischmann Simon, kocsmáros figyelmeztette arra, hogy ne használja a fentebb idézett szavakat, mire állítólag ezt választ kapta az elkövetőtől: „Maga csak azért védi a királyt, mert zsidó király!”¹⁰⁷

A vizsgált ügyek között is előfordult egy olyan eset, amikor a vádlott – az egyházpolitikai harcok idején – azt állította, hogy Ferenc József zsidó családból származik.¹⁰⁸ Valószínűsíthető, hogy a korábban említett katolikus lapok antiszemita hangvételű agitációjával, amely a helyi egyházi személyek közvetítésén keresztül a társadalom szélesebb rétegeihez is eljutott, magyarázhatjuk a sértés tartalmát. Az uralkodóval kapcsolatos paraszti folklórban kimutathatók olyan elemek is, amelyek szerint Ferenc József elfogult a zsidósággal vagy éppen zsidó származású szeretőt tart.¹⁰⁹ A vizsgált ügyekben is találunk e nézetekre példát. Racsmány Lukács, németpalánkai (Bács-Bodrog vm.) vasúti pályafelügyelő, akit munkatársa jelentett fel, 1903-ban az újságban olvasott hírek kapcsán vélekedett így az uralkodóról és családjáról: „Nem ártana, ha agyonütnék a vén disznót, aki egy zsidó kurvával él.” Majd azt is hozzátette: „József kir. főherceg sem él a feleségével, hanem egy zsidó kurvával, az egész uralkodó család kurvás.”¹¹⁰

Összegzés

A vizsgált, életről szóló elkövetett királysértéseken keresztül a társadalmi és politikai rendszerrel szembeni elégedetlenség különböző szintű megfogalmazásait vettük górcső alá. A vádlottak társadalmi összetételét áttekintve kitűnt, hogy zömmel a

¹⁰⁵ *Magyar Zoltán*: A Habsburgok a magyar néphagyományban. Narratívátípusok és történelmi emlékezet. Bp. 2006. 133.; *Landgraf I.*: Megtorló császár – megtévesztett király i. m. 138.; BFL VII.1.d. IV.1569/1904.

¹⁰⁶ Magyarország, 1904. július 12. 15.; 1904. szeptember 2. 13.

¹⁰⁷ Magyarország, 1904. július 12. 15.

¹⁰⁸ BFL VII.1.d. IV. 0597/1895.

¹⁰⁹ *Magyar Z.*: A Habsburgok a magyar néphagyományban i. m. 133.; *Landgraf I.*: Megtorló császár – megtévesztett király i. m. 138.

¹¹⁰ MNL CSML VII. 1. IV. 120/1904.

szegényparasztságot, a kisiparosokat és a kiskereskedőket, illetve segédszemélyzeteket érintették az ügyek. Nyilvánvalóan nem csak az alsóbb társadalmi rétegek szidalmazták az uralkodót, akkor vajon miért éppen e társadalmi rétegekből került ki a vádlottak túlnyomó többsége? A legtöbb ügyben az elkövetés helyszíne a kocsma, a lokális társas élet kedvelt színhelye volt, ahol a városi vagy községi előljárók és hatósági személyek is megfordulhattak, akikre feljelentési kötelezettség hárult. Más elkövetők esetében a szociális peremhelyzet vonhatta magára rendőrségi vagy csendőrségi tekintetet, míg egyes esetekben úgy tűnik, hogy a feljelentők a vádlottak személyes ellenségei voltak. A feljelentők tisztában lehettek a királysérettel járó jogi procedúra következményeivel (presztízs csökkenése, anyagi hátrányok), ami a jogi és a politikai kultúra érdekes összefonódására világít rá.

Az elemzés során három csoportra osztottuk az uralkodót érintő bírálatokat és szidalmakat. Az ügyek egy kisebb csoportjában az elkövetők konkrét politikai események kapcsán kritizálták Ferenc Józsefet. Ezek az esetek rámutatnak a korabeli nyilvános diskurzusban felbukkanó lojalitáskonfliktusok, a felekezeti-etnikai kötődések és a királyhűség összeütközésének társadalmi jelenlétére. Néhány példából – főként az egyházpolitikai reformok kapcsán – kitűnik, hogy a helyi értelmiség tagjai (tanítók, egyházi személyek) valóban a (politikai) információáramlás közegeiként működtek, és közvetítésükkel leszűrődhetnek – és sajátos értelmezéssel egészültek ki – a nagypolitikát megosztó lojalitásdilemmák.

Az ügyek nagyobb részében, amelyekben elsősorban hatósági eljárások során felmerülő konfliktusok és sérelmek nyomán szidalmazták az uralkodót, egyfajta fordított paternalisztikus kép rajzolódott ki. Ezek az esetek sem a királyhűség megrendülését mutatják, hanem inkább az alattvalói politikai kultúra sajátosságára utalnak. Arra, hogy az elkövetők – a politikai szocializáció ismertett tényezőinek köszönhetően – rendelkeztek bizonyos ismeretekkel az intézményrendszeréről és hierarchiáról, a kormányzati döntésekről, ám az ezekkel kapcsolatos elégedetlenségük az uralkodó hibáztatásában fejeződött ki, a felé irányuló bizalom pedig időlegesen megkérdőjeleződött. A királyba mint „jó atyába” vetett bizalomban a parasztság hagyományos királyhite érhető tetten, és erre épített a modern, állampolgári lojalitást célzó elemi oktatás és a Ferenc József iránti – sokáig mesterségesen táplált – szimpátia is. Ferenc József pozitív megítélésében nagy szerep jutott az idősedő, családi tragédiákat megélt uralkodó képének, amelynek szintén sajátos népi értelmezéseit olvashatjuk az egyes ügyekben.

Mit árulnak el tehát a vizsgált ügyek az egyének lojalitásdilemmáiról? Láthattuk, hogy a közéletet megosztó, egymással versengő lojalitások csupán néhány vádlott esetében vezettek az uralkodó személyét sértő vagy bíráló megfogalmazáshoz. Ebből a nemzeti lojalitás és a királyhűség vonatkozásában egy tanulságos következtetést vonhatunk le. Az esetek arra utalnak, hogy a háborút megelőző időszakban csupán

a nacionalista agitátorok szemében értékelődött át a királyhűség, azaz Ferenc József védelmező szerepének igénye továbbra is jelentős lehetett a nem magyar etnikumú, alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó emberek között. Mindez tehát – Tara Zahra megállapításait árnyalva – önmagában nem jelentett nemzeti közömbösséget. De ugyancsak nem tekinthető a magyar etnikumú csoportok nemzeti és/vagy politikai közömbösségének a 48-as értékekkel, érzelmekkel összefüggő ügyek hiánya. Ennek magyarázatát a társadalom toleranciájában látjuk. Viszont további kutatásokat igényel még, hogy az alattvalói kultúrát miképpen értékelhetjük a parasztság politikához fűződő viszonyának kontextusában.¹¹¹ A hatóságok megítélése és a politikai attitűd közötti összefüggés Jászi Oszkár megfigyeléseiben is felbukkant, ám éppen ellenkező előjellel: a Monarchia bukásának okait elemző művében a parasztság és a közigazgatás képviselői közötti ellenszenvvel (választási atrocitások, megfélemlítés) magyarázta, hogy a nép a politikát „úri huncutságnak” tekintette.¹¹² Az esetek tehát összességében a lojalitás (vagy inkább annak alapját képező bizalom) átmeneti megkérdőjeleződését mutatják, amely elsősorban szociális tényezőkkel és a politikai kultúra jellemzőivel magyarázható.

A lojalitást a normatív elvárásokat megfogalmazó és azt érvényesítő személyek és intézmények perspektívájából is vizsgálhatjuk. Feltehetjük a kérdést: miként jelentek meg a lojalításra vonatkozó követelmények a bíróságok ítélkezési gyakorlatában, hiszen a törvény tág mozgásteret biztosított, mivel nem szabta meg pontosan, hogy mi tekinthető sértésnek. E szempont azonban már nem a társadalom jogi és politikai kultúráját érinti, hanem a hatalomét. E kérdés tanulmányozására – a sajtóban elkövetett királlysértési ügyek elemzése mellett – a későbbiekben szeretnék figyelmet fordítani.

CASES OF VERBAL LÈSE-MAJESTÉ DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY (1891–1913)

by Réka Matolcsi

SUMMARY

By examining the loyalty to the ruler through the cases of verbal lèse-majesté committed in the period of 1891–1913, the paper seeks to answer the following questions: What do such cases reveal about the conflicts and expectations of loyalty to the ruler? How could politics, and more precisely the person of the ruler themselves, leak into everyday life? Alongside the individual cases, the normative regulation of lèse-majesté as a crime is explored, as well as the social structure of the accused.

¹¹¹ E kérdést francia vonatkozásban lásd *Eugen Weber: Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford 1976. 241–277.

¹¹² *Jászi Oszkár: A Habsburg Monarchia felbomlása*. Bp. 1982. 429.